

Nijemci i Austrijanci u Hrvatskoj od 1945. do danas

VLADIMIR GEIGER

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Rad prikazuje položaj i sudbinu njemačke i austrijske manjine u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata. Autor obrađuje osnovne probleme i upućuje na najvažnije izvore i literaturu.

Povijest i sudbina hrvatskih Nijemaca nakon Drugog svjetskog rata nerazdvojno je vezana uz sudbinu njemačke i austrijske manjine u Jugoslaviji.¹

O broju evakuiranih i poginulih Nijemaca iz zemalja jugoistočne Europe u jesen 1944. i godina koje su slijedile u izvještajima, kao i u istraživačkim radovima koji su kasnije nastali, zabilježeni su različiti podaci. Budući da su sačuvani vrlo oskudni fondovi izvornog arhivskog gradiva, u izvještajima njemačke provenijencije podaci se znatno razlikuju od navedenih u dokumentima zemalja iz kojih su Nijemci iseljavani.²

Ostali su mahom Nijemci koji se nisu smatrali odgovorni za zbivanja tijekom rata, očekujući da će se nakon završetka rata vratiti njihovi susjedi, prijatelji i rodbina. Većina nije mogla ni pretpostavljati da bi im se mogao dogoditi fatum kolektivne krivnje.

Nevolje preostalih Nijemaca ne prestaju sa završetkom rata. Naimc, predsjedništvo Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije već 21. studenoga 1944. godine donosi dalekosežni zakonski akt, kojim se precizira i

¹ Nijemci i Austrijanci su u Jugoslaviji (i Hrvatskoj) nakon Drugog svjetskog rata tretirani kao dvije zasebne nacionalne manjine još od popisa stanovništva 1948. godine.

² O egzodusu Nijemaca iz europskog jugoistoka, Jugoslavije i Hrvatske, brojna je literatura. Najuputnije konzultirati: *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost - Mitteleuropa*, Band V, Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien, Düsseldorf 1961.¹, München 1984.², Augsburg 1994.³; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, München - Sindelfingen (Band I 1991., Band II 1993., Band III 1995., Band IV 1994.).

položaj Nijemaca.³ Odluka AVNOJ-a nije obvezivala na dokazivanje aktivnog potpomaganja okupatorskog režima, nego je pod njen udar došla svaka osoba njemačke narodnosti koja se nije izravno suprotstavila nacizmu. A takvih je bilo relativno malo. Žrtve kolektivne odmazde nisu bili samo Nijemci koji su mogli dokazati svoje sudjelovanje u partizanskom pokretu ili barem njegovo potpomaganje. Svima ostalima slijedili su upućivanje u logore i konfiskacija imovine, dakle nešto što su mogli pretpostaviti jedino najernji pesimisti. U svakom slučaju, tada nije bilo poželjno biti Nijemac.⁴

Na svim područjima poslije uspostave nove vlasti uslijedio je val hapšenja i likvidacija. Pri tome na udaru nisu bili samo Nijemci, nego i potencijalni politički protivnici iz svih nacionalnih skupina.

I dok su u ravničarske krajeve dolazile mase kolonista iz pasivnih i ratom razrušenih područja Jugoslavije, čitava njemačke sela ili gradske četvrti otpremene su u logore. Najveći logori za pripadnike njemačke manjine na području Hrvatske bili su tijekom 1945./46. godine Krndija, Valpovo i Josipovac.⁵ Službena evidencija o tome koliko ih je u logorima ostavilo živote nije vodena, a podaci bivših interniraca su sporadični i prilično nepouzdana. Ipak, podunavskošvapska je literatura pripomogla da i u pogledu logora dodemo do točnijih pokazatelja.⁶

Indikativan je i odnos prema Njemačkoj evangeličkoj crkvi (s biskupskim sjedištem u Zagrebu). Evangelička je crkva bila proglašena nacionalsocijalističkom organizacijom, evangelički svećenici su proganjani, a crkvena je imovina konfiscirana. Odlukom Vojnog suda u lipnju 1945. godine u Zagrebu je na montiranom procesu na smrt osuđen evangelički biskup dr. Philipp Popp.⁷

Neosporna je činjenica da su najteže demografske gubitke pretrpjeli u poraću upravo Nijemci. Demografi i viktimołozi veliki gubitak Nijemaca objašnjavaju vojnim i civilnim žrtvama u ratu, zatim poratnim stradanjima u

³ *Službeni list Demokratske Federativne Jugoslavije*, br. 2, Beograd, 6. II. 1945., 13.

⁴ Prcgledan i vrlo dobar prikaz poratne sudbine Nijemaca u Hrvatskoj vidi: V. Oberkersch, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien. Geschichte einer deutschen Volksgruppe in Südosteuropa*, Stuttgart, 1989., 461.-472.; E. Vötkl, *Abrechnungsfur in Kroatien*, u: *Politische Säuberung in Europa. Die Abrechnung mit Faschismus und Kollaboration nach dem Zweiten Weltkrieg*, Hrsg. K.-D. Henke/H. Woller, München, 1991., 377.-380.

⁵ O logorima Krndija, Valpovo i Josipovac vidi: L. Rohrbacher, *Eine Volk-ausgelöscht. Die Ausrottung des Donauschwabentum in Jugoslawien in den Jahren von 1944 bis 1948*, Salzburg, 1949., 198.-200.; *Völkermord der Tito-Partisanen 1944-1948. Dokumentation*, Graz, 1991., 191.-193.; *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, 521.-544.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band III, 885.-890. I tamo navedena literatura.

⁶ Vidi: *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band IV, Menschenverluste - Namen und Zahlen zu Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944-1948, München - Sindelfingen, 1994. Za Hrvatsku vidi 780.-958.

⁷ V. Geiger, *Sudski procesi u Hrvatskoj 1945. godine. Smrtna presuda evangeličkom biskupu dr. Philippu Poppu*, u: *Časopis za suvremenu povijest*, god. 27, br. 1, Zagreb, 1995., 157.-166.

raznim vidovima interniranja i na prisilnom radu u Jugoslaviji, te masovnom emigracijom, nešto za vrijeme, a najviše pri kraju i poslije završetka Drugog svjetskog rata. Demografi i povjesničari izvode zaključak o demografskom gubitku Nijemaca u Jugoslaviji, dakle, ukupnom broju iseljenih, umrlih i nerođenih, većem od 460.000 ljudi, što je s obzirom na populaciju, bez presedana i u širim balkanskim okvirima.⁸ Ako bi se pažljivije obradili podaci koji govore o stradanju hrvatskih i južnoslavenskih Nijemaca, došli bismo do zastrašujuće istine.

Sudbinu hrvatskih Nijemaca (i Austrijanaca) treba sagledavati najprije preko pokazatelja njihove naseljenosti na hrvatskim prostorima. Statistika ima u tome presudnu važnost. Budući da od 1931. do 1948. godine nije bilo popisa stanovništva, teško je realno prosuditi broj pripadnika njemačke manjine u Jugoslaviji i Hrvatskoj u ratnim i prvim poratnim godinama. Do kraja Drugog svjetskog rata Nijemci su u Hrvatskoj bili najzastupljeniji u gradovima i kotarima: Đakovo, Osijek, Vinkovci, Vukovar, Slavonski Brod, Slavonska Požega, Virovitica, Našice, Garešnica, Pakrac, Grubišno Polje, Daruvar i Zagreb.⁹

Prvi je poslijeratni popis 1948. godine registrirao u novoj jugoslavenskoj državi samo 55.337 pripadnika njemačke nacionalne manjine (Austrijanci su na popisu 1948. godine uključeni u rubriku »Ostali«). U Hrvatskoj se na popisu 1948. godine Nijemcima deklariralo 10.144 stanovnika, što u dovoljnoj mjeri objašnjava njihovo naglo brisanje s demografske karte.¹⁰

Djelomični razlozi neslaganja južnoslavenskih i njemačkih (podunavsko-švapskih) povjesničara mogu biti u činjenici koju posebno ističu demografi. Naime, ako je bilo manje izjašnjavanje Nijemaca za druge narodnosti, utoliko je bilo više žrtava i obratno. Greška može biti veća i u pogledu broja Nijemaca koji su emigrirali.

Već u vrijeme prvoga poslijeratnog popisa, zbog duhovne klime koju je agresivno propagirala nova vlast, izvjestan je broj Nijemaca »denacionalizirao« u Hrvate, Mađare i druge. Prema Kočoviću oko 2000 Nijemaca (iz Vojvodine) je u popisu stanovništva 1948. godine »pohrvaćeno«.¹¹ Žerjavićeve su procjene da se u Hrvate »asimiliralo« 1948. godine oko 3000 Nijemaca iz Hrvatske i još oko 2000 Nijemaca iz Bosne i Hercegovine.¹²

⁸ Usp. Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien, 130E–132E; L. Schumacher, Die Vertreibungsverluste der Deutschen in Jugoslawien im Spiegel der Statistik, u: Jahrbuch der Deutschen aus Jugoslawien, Volkskalendar 1960, Stuttgart, 1959., 113–144.; V. Žerjavić, Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu, Zagreb, 1989., 61.–68.

⁹ O broju Nijemaca u hrvatskim zemljama kroz povijest vidi: J. Lakatoš, Narodna statistika, Zagreb, 1914.¹, 1918.², 24.–39.; H. Schrecheis, Donauschwaben in Kroatien. Historisch-demographische Untersuchung, Salzburg, 1983.; V. Oberkersch, Op. cit.

¹⁰ Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine, knj. IX, Stanovništvo po narodnosti, FNRJ, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1954., XIV–XVI, 1.–183.

¹¹ B. Kočović, Žrtve drugog svjetskog rata u Jugoslaviji, Sarajevo, 1990., 65.

¹² V. Žerjavić, nav. dj. 62.–63.

Svaka narodna zajednica posjeduje u sebi trajne duhovne, socijalne i ljudske vrijednosti, kao i neprocjenjiv dar kolektivne individualnosti i posebnosti. Stoga se svaka narodna skupina upinje održati svoju egzistenciju i nastoji ostvariti svoje kulturne, gospodarske i političke mogućnosti. Za Nijemce (i Austrijance) postojale su samo dvije mogućnosti: iseliti što prije ili se asimilirati. Većina je izabrala prvo rješenje, i svaki idući popis stanovništva bilježio je njihov brojčani pad. Tako popis iz 1953. godine bilježi u Hrvatskoj 11.242 Nijemca i 749 Austrijanaca (u Jugoslaviji, 60.536 i 1459 Austrijanaca), 1961. godine 4214 Nijemaca i 510 Austrijanaca (u Jugoslaviji 12.785 Nijemaca i 852 Austrijanaca), 1981. godine 2175 Nijemaca i 267 Austrijanaca (u Jugoslaviji 8712 Nijemaca i 1402 Austrijanaca).¹³ Prema popisu stanovništva iz 1991. godine (posljednji jugoslavenski popis), u Republici Hrvatskoj deklariralo se Nijemcima 2635, a Austrijancima 214 osoba.¹⁴

Mnogi govore o kontinuiranom iseljavanju Nijemaca iz Jugoslavije i Hrvatske i podižu granicu iseljavanja Nijemaca i na osamdesete godine, sve do naših dana. U početku to je bilo moguće samo preko liste Crvenog križa u sklopu programa spajanja obitelji, a od 1952. odobravalo se i pojedinačno iseljavanje. Usprkos kompliciranom i skupom postupku, većina preostalih Nijemaca napustila je zemlju.¹⁵

Iako je broj Nijemaca od početka Drugog svjetskog rata pa do prvog poslijeratnog popisa smanjen barem desetak puta, na sjednicama Demokratske Federativne Jugoslavije i Federativne Narodne Republike Jugoslavije i Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije i Komunističke partije Hrvatske njemačka manjina, posebice njezina prava, uopće nisu spominjani.

Stvarno nepriznavanje Nijemaca i Austrijanaca kao nacionalne manjine potvrđeno je time što oni u poslijeratnoj Titovoj Jugoslaviji nisu dobili svoje škole na materinjem jeziku, a niti druge kulturne institucije. Uz to, oduzete su im kao Nijemcima (i Austrijancima) sve građanske i političke slobode.

U poratnim godinama na južnoslavenskim i hrvatskim prostorima etnik Nijemac, Podunavski Nijemac, Folksdojčer, Švabo i slično (kako je potomke njemačkih kolonista nazivao domaći slavenski živalj), s obzirom na duhovnu klimu i izrazite antinjemačke stavove, dobiva krajnje negativno značenje. Sudbina njemačke manjine, jednostrano i isključivo, vezana je uz propast Trećeg Reicha.

¹³ Izvor podataka: Državni zavod za statistiku, Zagreb.

¹⁴ *Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujka 1991. Stanovništvo prema narodnosti, po naseljima.* Dokumentacija 881, Republika Hrvatska, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1992.

¹⁵ Prema podacima koje donosi Schumacher, između 1950. i 1977. godine iz Jugoslavije je iselilo 85.860 Nijemaca, što je mnogo više od ostalih zemalja na jugoistoku Europe (Mađarska, Rumunjska). Vidi: L. Schumacher, *Aussiedler aus den Südost-europäischen Staaten von 1950 bis 1977*, u: *Donauschwaben Kalender 1979*, Aalen, 1978., 83. Približan broj iseljenih iz Hrvatske dobivamo uvidom u popise stanovništva Hrvatske od 1948. godine nadalje.

Slikovit primjer je što je po školama u Hrvatskoj i Jugoslaviji masovno u prvim poratnim danima i godinama riječ partizan pisana velikim početnim slovom, a riječ Nijemac malim. Inzistirati tada na poštivanju jezične norme bilo je opasno po život.

Znatan broj knjiga, časopisa i novina na njemačkom jeziku u prvim poratnim godinama jednostavno je uništen. Tako je nestao nemali dio kulturnog naslijeđa Nijemaca u Hrvatskoj i Jugoslaviji.

Nijemci su imali i previše svojih problema. Naročito je bilo problema s malom djecom, koja osim njemačkog nisu znala govoriti hrvatski. Oni koji su ostali, u pravilu, nastojali su ne isticati svoje nijemstvo. Poznati su i slučajevi promjene prezimena.

Nova je vlast bila svjesna i činjenice da protjerivanjem njemačke manjine zapravo otvara mogućnosti za cjelovitu provedbu agrarne reforme i kolonizacije.

Zakon o konfiskaciji imovine i o izvršenju konfiskacije od 9. lipnja 1945. godine¹⁶ potvrđuje (čl. 30) točku 1 i 2 Odluke AVNOJ-a od 21. studenog 1944. godine. U historiografskoj se literaturi navode vrlo različiti brojevi koji se odnose na konfiskaciju njemačkih posjeda i imovine.¹⁷ Konfiskacija posjeda njemačke nacionalne manjine u Jugoslaviji rezultirala je konačno zemljišnim fondom od 97.720 posjeda površine od 637.939 ha zemljišta. Najviše je oduzeto u Vojvodini (68.035 posjeda površine 389.256 ha), zatim u Hrvatskoj (20.457 posjeda površine 120.977 ha).¹⁸

Po obujmu i dalekosežnosti posljedica, egzodus južnoslavenskih Nijemaca premašuje sve što se u novijoj povijesti zbivalo na tim prostorima, posebno u pogledu stvaranja nove etničke slike Banata, Bačke, Baranje, Srijema i Slavonije.¹⁹

Kolonisti nisu promijenili samo etničku sliku područja u koja su došli, nego su donijeli i svoju kulturu i običaje. Na njemačka imanja kolonizirani su brđani iz pasivnih krajeva, potpuno nenaviknuti na organizirani rad. Godinama im je bilo potrebno da se priviknu na civilizaciju. Prilikom dolaska u mnogim mjestima rušili su njemačke crkve, preoravali groblja, uništavali spomenike... Nerijetko, mijenjali su i imena bivših njemačkih naselja.

Za stvarnost važno je i saznanje što je bivša Jugoslavija, a time i Hrvatska izgubila protjerivanjem i nestankom Nijemaca, ne samo u materijalnom smislu.

¹⁶ Službeni list Demokratske Federativne Jugoslavije, br. 40, Beograd, 12. VI. 1945., 348.

¹⁷ Usp. L. Egger, *Das Vermögen und die Vermögenverluste der Deutschen in Jugoslawien*, Sindelfingen, 1983.; I. Jurković, Status njemačke nacionalne manjine i udio njene oduzete imovine u ostvarenju agrarne reforme i savezne kolonizacije (1944-1948) ili Ogladni primjer fenomena isključivosti, u: *Nijemci u Hrvatskoj jučer i danas*, Zbornik, Zagreb, 1994., 107.-117.

¹⁸ N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948.*, Novi Sad, 1984., 362. O agrarnoj reformi i kolonizaciji u Hrvatskoj opširnije: M. Maticka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948.*, Zagreb, 1990.

¹⁹ Usp. R. Petrović, *Migracije u Jugoslaviji: Etnički aspekt*, Beograd, 1987.; S. Žuljić, *Narodnosna struktura Jugoslavije i tokovi promjena*, Zagreb, 1988.

U starom zavičaju danas živi tek nekoliko tisuća Nijemaca i Austrijanaca (uključujući i Kriptonijemce).²⁰ Tako u popisima stanovništva 1961., 1971., 1981. godine broj Nijemaca u postocima ne prelazi u Hrvatskoj 0,1%, a Austrijanaca 0,0%. Prema popisu stanovništva Republike Hrvatske iz 1991. godine, taj omjer ostaje nepromijenjen (Nijemci 0,1%, Austrijanci 0,0%). Po općinama Nijemci su najzastupljeniji sa 0,1% (primjerice: Đakovo, Vinkovci, Valpovo, Slavonski Brod, Slavonska Požega...), do 0,2% (Darugar, Pakrac, Osijek, Vukovar). Izuzetak je bio sa 0,8% Beli Manastir.²¹

I ta se slika, zacijelo, s obzirom na rat i sve što je prouzročio na hrvatskim prostorima, promijenila do danas. Nezahvalno je, stoga, procjenjivati stvarni broj Nijemaca i Austrijanaca u Hrvatskoj. Nesporno je da danas više ne možemo naći u Hrvatskoj niti jedno njemačko selo, zaselak ili pak kompaktniju skupinu na nekom području. Nijemci koji i danas žive u Hrvatskoj raspoređeni su vrlo disperzirano, uglavnom po gradovima, s naglaskom na ranija njemačka središta i naselbine (sjeveroistočna Hrvatska: Slavonija, Baranja, Srijem). Ostale su, zaista, samo »krhotine«, razina na kojoj više nije moguće ozbiljnije revitalizirati nacionalno i kulturno organiziranje.²²

Ipak, važno je naglasiti, uz znatan broj stanovnika njemačkog podrijetla, o čemu uglavnom najbolje svjedoče prezimena (ne zaboravimo, prezime je selilački spomenik!) koje je u potpunosti asimilirano u većinski hrvatski narod, u Hrvatskoj je i izvjestan broj takozvanih »Kriptonijemaca«. Koliko će razvoj političke i kulturne klime pridonijeti i životnim interesima Nijemaca i Austrijanaca u Hrvatskoj, pokazat će na svojstven način idući popisi stanovništva.

U proteklih nekoliko godina, otkada je u Hrvatskoj nastupio val promjena i demokracije, osnovano je nekoliko organizacija koje okupljaju pripadnike njemačke i austrijske manjine.²³ Za pretpostaviti je, te organizacije žele svojim

²⁰ Kriptonijemcima nazivamo one pripadnike njemačke manjine koji se iz raznih razloga (političkih ili nekih drugih) na popisima stanovništva i javno ne izjašnjavaju Nijemcima (iako se tako osjećaju), nego drugačije.

²¹ Izvor podataka: Državni zavod za statistiku, Zagreb; *Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujka 1991. Stanovništvo prema narodnosti, po naseljima*. Dokumentacija 881.

²² U Hrvatskoj su Nijemci i Austrijanci malobrojniji od svih drugih tzv. autohtonih manjina. To je, između ostalog, bilo i razlogom zašto nisu spomenuti u preambuli Ustava Republike Hrvatske donesenom krajem 1990. godine.

²³ O Nijemcima i Austrijancima u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata (i danas) vidi: V. Geiger, Nijemci u Hrvatskoj, u: *Migracijske teme*, god. 7, br. 3-4, Zagreb, 1991., 319.-334. G. Jernić Ittner – V. Geiger, Bericht über die volksdeutschen Organisationen im früheren Jugoslawien, u: *Geschichte, Gegenwart und Kultur der Donauschwaben*, Heft 4, Sindelfingen, 1993., 78.-80.; R. Karleuscha – G. Beus Riechembergh, Die Frage der Kulturidentität der deutschen Nationalgruppen im Gebiet der ehemaligen Jugoslawien, u: *Geschichte, Gegenwart und Kultur der Donauschwaben*, Heft 4, 81.-85.; V. Geiger, Nijemci u Hrvatskoj od kraja drugog svjetskog rata do danas, u: *Književna revija*, god. 34, br. 1/2, Osijek, 1994., 27.-32.; V. Geiger, Nijemci u Hrvatskoj od kraja drugog svjetskog rata do danas, u: *Nijemci u Hrvatskoj jučer i danas*, Zbornik, 119.-129.; G. Beus Riechembergh, Kulturno-povijesni identitet Nijemaca u Hrvatskoj, u: *Nijemci u Hrvatskoj jučer i danas*, Zbornik, 3.-23.

stranarodnjacima pomoći u obnovi i očuvanju nacionalnog identiteta, i poslužiti kao most s matičnim njemačkim i austrijskim narodom.

S U M M A R Y

THE GERMANS AND AUSTRIANS IN CROATIA FROM 1945
UNTIL THE PRESENT DAY

The author presents the situation and the fate of the Germans in the Danube-basin (German and Austrian minorities) in Croatia after the World War Two. He also deals with the fundamental problems (political, legal, cultural, economic, demographic etc.) and points at the most important Yugoslav, Croatian and German sources and literature.